

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1576672

Cilt: 7 Sayı: 4 Aralık 2024

ss. 1335-1345

Makalenin Geliş

Tarihi

31/10/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

04/11/2024

Yayın Tarihi

31/12/2024

VATİKAN KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN TÜRKÇE SÖZLÜKLER¹

Mahmut KAPLAN²

ÖZET

Bu makale Yunus Emre Enstitüsü'nün Vatikan Kütüphanesi'nde bulunup da Ettore Rossi kataloğunda yer alan Türkçe yazmalarını tespit projesi kapsamında yaptığımız çalışmanın neticesinde hazırlanmıştır. Bu projede Prof. Dr. Belkıs Gürsoy, Prof. Dr. Rinaldo Marmara, Prof. Dr. Mehmet Gümüşkılıç, Taceddin Kayaoğlu, Prof. Dr. Mahmut Kaplan ve Vatikan Kütüphanesi görevlisi Dr. Proverbio yer almıştır. Katalog taramalarından ve Proverbio'nun tespit ettiği toplam 102 eserin katalogda yer almadığı görülmüş ve bu eserler incelenmiş, sonuç bir raporla Yunus Emre Enstitüsü müdürlüğüne sunulmuştur. Tespit ettiğimiz sözlükler arasında çokça bilinen eserler bulunduğu gibi, yazarı bilinmeyen bazı sözlükler de yer almıştır. *Lugat-ı Bahriye* (Dictionnaire de Marine) adlı Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Türkçe hazırlanmış çok dilli bir Türkçe sözlük oldukça dikkat çekici bulunmuştur. Bu sözlük Rüstem Bey adlı bir bahriye subayı tarafından hazırlanmış ve Sultan Abdülmecid'e takdim edilmiştir. Yazımızda bu sözlükler kısaca tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vatikan, Yunus Emre Enstitüsü, Sözlük, Yazmalar.

¹ Bu makale Yunus Emre Enstitüsü'nün Vatikan Kütüphanesinde bulunan ve Ettore Rossi'nin kataloğunda bulunmayan yazmaların tespiti projesi kapsamında hazırlanmış olup 5-6 Mayıs 2014'te Şanlıurfa'da düzenlenen III. Milletlerarası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan bildirden hazırlanmıştır.

² Prof. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı ABD., mahmutkaplan53@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5592-8461

TURKISH DICTIONARIES IN THE VATICAN LIBRARY

ABSTRACT

This article is the result of our work within the scope of the Yunus Emre Institute's project to identify the Turkish manuscripts in the Vatican Library and included in the Ettore Rossi catalog. Prof. Dr. Belkıs Gürsoy, Prof. Dr. Rinaldo Marmara, Prof. Dr. Mehmet Gümüşkılıç, Taceddin Kayaoğlu, Prof. Dr. Mahmut Kaplan and Dr. Proverbio from the Vatican Library took part in this project. A total of 102 works identified by Proverbio and catalog scans were not included in the catalog and these works were examined and the result was presented to the Yunus Emre Institute directorate with a report. Among the dictionaries we identified, there were some dictionaries with unknown authors as well as well-known works. *Lugat-ı Bahriye* (Dictionnaire de Marine), a multilingual Turkish dictionary prepared in French, English, Italian and Turkish, was found quite remarkable. This dictionary was prepared by a naval officer named Rüstem Bey and presented to Sultan Abdülmecid. In this article, these dictionaries are briefly introduced.

Keywords: Ottoman, Vatican, Yunus Emre Institute, Dictionary, Manuscripts.

GİRİŐ

Yunus Emre Enstitüsü'nün projesi kapsamında gittiğimiz Vatikan Kütüphanesi'nde Ettore Rossi Katalođu'nda bulunmayan 102 eser tespit edildi. Bu yazmaların listesini proje ortağı Proverbio tarafından çıkarılıp tarafımıza verildi. Ayrıca kütüphanedeki Arapça, Farsça ve Ermenice yazma kataloglarını taradık ve Türkçe yazılmış bazı eserlerin bu kataloglarda yer aldığını gördük. Bu sebeple makalemizde bazı başlıklar altında bu lügatleri tanıtmaya çalışacağız. Rossi kataloğu'nda bulunmayan belli başlı lügatler şunlardır:

I. Türkçe Yazmalar Arasında Yer Alan Sözlükler:

Lugat-ı Bahriye:

(Dictionnaire de Marine). Demirbaş no: **Vat. Turc. 377.** Müellif Adı: **Rüstem Bey.** Telif tarihi: **1848.** Telif yeri: **Costantinopol.** **Dili:** Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Türkçe Yazı Çeşidi: Türkçe kısımlar Nesih diğer diller latin harfleriyle yazılmıştır.

Ölçüsü: 32x20/26x14. Satır Sayısı: 25. Sayfa Sayısı: 324. **Kâğıt Özelliği:** Sarı, kalınca kâğıt. Tezhip Özelliği: İlk yaprak mihrabiyesi tezhipli, cetveller altın yaldızlıdır. **Cilt Özelliği:** Mor renkli kadife cilt. İki kapakta da padişah tuğrası vardır. Restorasyon: Cilt kapağı yazmadan kopmuş durumdadır.

Başı: 4b. "Bu abd-i divâne ya'nî Rüstem-i kemîne on beş seneden beri..."

Sonu: 324: “Les zones glaciales, İng. The frigid zones., itl. le zone frigide o glaciale. Turc: Mıntıka-i müncemide”

İçindekiler: Eser Sultan Abdülmecid’e sunulmak üzere 1848’de hazırlanmış olup Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Türkçe bir denizcilik lügatidir. Eser sayfa sayfa numaralanmıştır. Eserin başında Padişah Abdülmecid’e şu ithaf yazısı vardır: “Şehinşâh-ı muazzam ve padişah-ı Dârâ-hıdem sultân-ı selâtîn-i cihan ve hâkân-ı havâkin-i zaman Es-sultan ibni’s-sultan Es-Sultan Abdülmecid Hân Efendimiz hazretlerinin tûtiyâ-yı çeşm-i âlemiyan olan hâk-i pâ-yı maâli-intimâ-yı mülûkânelerine musannıf-ı lügat işbu eserini bi’l-acz ve’l-iftikâr arz ve takdîme ictisâr eylemişdür.” Daha sonra İthafın İtalyancası verilmiş ardından başlıksız sebep-i telif bölümü eklenmiştir. Bu kısımdan sonra eser ve müellifi hakkında Osmanlı Türkçesi ve ardından İtalyanca bilgi verilmiştir. 8. sayfada Osmanlı Türkçesi ile mukaddime, 10-12. sayfalarda Fransızca mukaddime ve kısaltmalar verilmiş, 13.sayfadan itibaren sözlük metni başlamıştır. Telif tarihi Costantinopol 1848 olarak kaydedilmiştir.

Farsça-Türkçe Lügat

Barb. Or. 58. İçinde takvim bulunan yazmanın II. kitabı Farsça Türkçe bir sözlüktür. Bu sözlük, kelimelerin anlamları altlarına yazılarak tertip edilmiştir. Eserin adı belirtilmemiştir.

Tuhfe-i Şâhidî

Demirbaş no: Vat. Sbath 655. Müellif Adı: Şahidi İbrahim. **Dili:** Türkçe-Farsça.**Yazı Çeşidi:** Harekeli nesih. **Ölçüsü:** 20x15/17.3x11.5. **Satır Sayısı:** 14. **Yaprak Saayısı:** I+21+II. **Kâğıt Özelliği:** Kalın, krem renkli kâğıt. **Tezhip Özelliği:** Tezhipsiz, başlıklar kırmızı. **Cilt Özelliği:** Sırtı deri, yıpranmış karton cilt. **Restorasyon:** Bazı yapraklar kopmuş durumda.

Başı: 2b.

Be-nâm-ı Hâlık-ı Hayy ü tüvânâ

Qadim ü Qadir ü Bînâ vü dâna

Sonu: Eser Farsça bir cümle ile sona ermektedir.

Bu nüshanın telif ve istinsah tarihi verilmediği gibi istinsah yeri hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

İçindekiler: Şâhidî İbrahim Dede’nin yazdığı manzum Türkçe Farsça sözlüktür. Şâhidî, çocukken babasının kendisine manzum lügatler okuttuğunu, en çok *Tuhfe-i Hüsâmî*’yi beğendiğini ona nazire yazmak istediğini söyler:

- 3a. Diledüm ki yazam bir hoşça nâme
Nazîre ola ol Tuħfe Ĥüsâma
- 3b. Ki ola Fârisî bir mısra'ı hem
Biri Tûrkî ola ne bîş ü ne kem
Çü elṭâf-ı Ĥudâ gösterdi itmâm
Didüm ben daħı Tuħfe Şâhidî nâm

2a'da bu nüshanın, "Ĥaza Kitabu Yûsuf ibn 'Abdunnûr min tâife-i Süryân fi-Ĥaleb fi-sene elf ve mi'ete ve seb'ate (1107)" ibaresinde Yûsuf adlı Süryani bir şahsa ait olduğu belirtilmiştir. İlk yaprak boş olup 1a'da kurşun kalemle Eş'ar-ı Şâhidî ibaresi vardır. 2b-3a'da satır altı Arapça tercüme vardır. Daha sonra bu tarz terk edilmiş. Nüsha çift sütun halinde yazılmış olup cetveller kırmızıdır. Yine başlık ve aruz vezinleri de kırmızı ile yazılmıştır. Bazı beyitlerde kelime altlarında Arapça anlamları yazılmıştır. 12b derkenarda eksik beyit yazılmıştır. 15a'da iki beytin üzerine iptal çarpısı konmuş. İki beyit sayfanın üstüne yazılmıştır. 21a'da eserin ebcelele telif tarihi vardır:

Bu kitâb üzre it bu mısra'da şümâr
Kaldı senden Şâhidî nev yâdigâr

Tuħfe-i Şâhidî:

Müellif Adı: İbrahim Şâhidî. **Demirbaş No:** Vat. Pers. 63. **Konu:** Dil (Lügat).

Müstensih: İbrahim Hasûb, **İstinsah Tarihi:** 1150/1738-9.

Nüshanın **Dili:** Türkçe, Farsça, **Yazı Çeşidi:** Harekesiz Talik (Manzum).

Ölçüsü: 20,5x14; 15x10,5. **Satır Sayısı:** 15. **Yaprak Sayısı:** 97. **Kâğıt**

Özelliği: Kalınca krem ve beyaz renkli kâğıt. **Cilt Özelliği:** Kitap bordo renkli deri kaplı şirazesi var. Cildin üzerinde cetvelle çizilmiş bir dikdörtgen bulunmaktadır. Bu dikdörtgenin içinden çizgiler geçirilmiştir. **Restorasyon Durumu:** Cildin bazı sayfaları kopmak üzeredir.

İçindekiler: Mecmuada iki eser yer almaktadır. Birisi Türkçe, diğeri Farsça. 1b'den önceki sayfada ve 97b'de Vatikan Kütüphanesi'nin mührü bulunmaktadır. **I. Eser:** 1b-20a arasındadır. 1b'de kitabın başlığı yer almaktadır. Bu başlık kırmızı ile yazılmıştır ve beyit şeklindedir:

"Kitâb-ı Şâhidîdür ezber eyle
Derûnuñ nazm-ıla pür-güher eyle"

Bu başlığın yanında 1b-3a varakları arasında kitabın mukaddimesi yer almaktadır. Burada Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (as) ve ashap övgüsü yapıldıktan sonra Şâhidî eseri kaleme almasında merhum babasından okuduğu kitapların ve sözlüklerin önemli rolü olduğundan bahsetmektedir. Birçok lügati, özellikle manzum lügatleri okuduğunu ifade etmiştir. Daha

sonraki beyitlerde Şâhidî, Mevlânâ'dan çok etkilendiğini ve Mevlevî olduğunu dile getirmiştir. 2a'da kendisinin yazdığı bu lügatte *Mesnevî*'den çok örnek verdiğini bu sebeple bu Türkçe-Farsça lügate Mevlevî'lerin rağbet etmelerini umduğunu belirtmektedir.

Şâhidî eserinin adını 2b-5. beyitte yazmaktadır:

“Çü eltâf-ı Hudâ gösterdi itmâm
Didüm ben dahı Tuḥfe Şâhidî nâm”

Müellif ayrıca 2b-3a varakları arasında yazdığı lüğatin manzum olduğundan hareketle en çok korktuğu şeyin öğrencilere lüğatini okutacak muallimlerin cahilliği ve vezni bilmemeleri olduğunu belirtir. Yani kendisi kitabının bir lügat olmakla birlikte hikmetler taşıdığını ileri sürmektedir. 4b'de:

“Açık küşâde vü pişâni alın ebrû kaş
Dahı birâder hem-râh kardaş yoldaş;

5a'da “Karın şikem nâfe göbek beldür miyân kuşak kemer
Şâhidî eserini çeşitli kıtalara ayırmıştır. Bu nüshada kıtaların sonunda kıtaların vezinleri ve öğüt mahiyetindeki mısraları kırmızı mürekkeple (bazen siyah mürekkep) yazılmıştır. Kıtaların sonlarındaki beyitlerin bir mısraı Farsça, diğeri, bu mısra'ın Türkçesi veya tam tersidir. Meselâ 5a-7. beyitte

“Sühân-dârem ez-dürr be ez men sitâd
Sözüm var eyü incüden benden al”

3a-4a varakları arası “Kıt'atu'l-Evvel” söz konusudur. Bu bölümün sonunda kıtanın veznini, “Müfteilün Fâilün müfteilün fâilün” olarak vermiş ve bundan sonra da “Kim bu kitabı okur 'ilm olur aña kolay” mısraı vardır. Kitapta farsça başlıklandırılmış 24 kıta vardır.

Tuḥfe-i Fedâyî:

Müellif Adı: Muhammed (Mehmed) Fedâyî. **Demirbaş No:** Sbath 638. **Telif Tarihi:** H. 1053/1643. Yazmanın müstensihi, istinsah tarihi ve yeri belirtilmemiştir. **Dili:** Türkçe. **Yazı Çeşidi:** Harekesiz nesihtir. **Ölçüsü:** 20,5x13; 12x8. **Satır Sayısı:** 8. **Yaprak Sayısı:** 53. **Kâğıt Özelliği:** Beyaz, normal kâğıt. **Cilt Özelliği:** Sırtı deri ön ve arka kapak sarı kartondur. Kitabın ön kapağından sonraki sayfada “Kitâb-ı Fedâyî Efendi” ve kitabın sahibi Anton Basil olduğunu belirten bir not vardır.

İçindekiler (Özet): Eser manzum yazılmış Türkçe-Arapça bir lügat ve konuşma kitabıdır. 15 kıta başlığı söz vardır. 52a-52b arasında “Hâtimetü'l-

Kitâb”, 52b-53b arasında ebcet hesabı ve kitabın yazılış tarihi yer almıştır. Kıtaların sonunda kırmızı mürekkeple şiirlerin vezinleri vardır. Kıtalar da kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Müellif ilginç bir metotla Arapça-Türkçe kitabını oluşturmuştur. Şiir şeklinde yazılan beyitlerdeki kelimelere “1, 1; 2, 2; 3, 3; 4, 4; 5, 5; 6, 6; 7, 7; 8, 8; 9, 9” şeklinde rakamlar konmuş ve bu rakamlarla önce Türkçe, sonra Arapça veya Arapça önce, Türkçe sonra gelmek suretiyle kelimeler birbirleriyle eşleştirilmiştir. Bu eşleştirme Türkçe veya Arapça cümleler ve deyimler için de söz konusudur.

Arapça-Farsça-Türkçe Lügat.

Demirbaş No: Vat. Turc. 56 (Vat. Per. 82). **Müellif Adı:** Yok. Telif tarihi bulunmayan eserin istinsah tarihi Rebiülevvel 965/Ağustos 1557 olup müstensihî Mustafa adında bir hattattır. **Dili:** Arapça-Farsça-Türkçe. **Yazı Çeşidi:** Harekeli Nesih (Mensur). **Ölçüsü:** 21x15,5; 17x12. **Satır Sayısı:** 8(1b-31b); 12(32a-35a). **Yaprak Sayısı:** 35. **Kâğıt Özelliği:** Beyaz renkli, kaba kâğıt.

İçindekiler (Özet): Eser, Farsça yazmalar arasında iken Türkçe yazmalara yerleştirilmiş. Bu sebeple iki kayıt numarası vardır. Kitap Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eserin ön kapağında sonraki iki sayfası boştur. Sonraki sayfada kitabın mühtevası ve yazılış tarihi ile ilgili (Hicrî ve Mîlâdî tarih yazılmaktadır) 10 satırlık Latince bir ibare vardır. Sonraki sayfada el yazısıyla yine Latince iki satırlık bir ibareye yer verilmiştir. Daha sonraki sayfada kırmızı mürekkeple yazılmış “Hâzâ kitâbu Hamd u Senâ ‘Arabî budur Ketebetü’l-Fakîri’l-Hakîr Mustafâ, târîh sene 965” şeklindeki bir ibareye ve başka bir takım yazılara tesadüf edilmektedir. Kitaptaki yukarıda belirttiğimiz ifade kitaba evvel emirde bakanları yanıltmıştır. Çünkü kitaba göz atıldığında Arapça kökenli kelimeler daha çok olmakla beraber kitapta her alınan kelimenin Arapça, Farsça kökenlileri büyük olarak metinde ve bunların bazen altlarında ve bazen üstlerinde küçük harflerle Türkçeleri yer almaktadır. Arapça, Farsça kökenli kelimelerin tamamı Türkçe kelimelerin ise bazıları harekelidir. 2a’dan itibaren pek çok kelimenin üzerlerine veya altlarına çok küçük Latin harfleriyle Latinceleri yazılmıştır. Bu kelimeler kitaba muhtemelen daha sonra eklenmiştir. Kitabın son sayfasında (35b’de) “temmet”ten sonra altta ve der-kenarlarda Türkçe ve Farsça beyitler yer almaktadır. 35b’den sonra 36 ile numaralan sayfada bazı hadis-i şerifler bulunmaktadır. Aynı sayfada Vatikan Kütüphanesi’nin mührü yer almaktadır. Bundan sonra gelen sayfada bir takım dualar vardır. Sonraki sayfada “Arap harfleri **elif be**’den **ye**’ye kadar sıralanmış ve bunların üstlerine Latin harfleri

gösterilmiştir. Sonraki sayfada da Farsça bir beyit ve “Alî” ismi bulunmaktadır. Bundan sonra gelen iki sayfa boştur.

Kitap esas olarak üç bölüm hâlinde okuyucuya sunulmuştur. Birinci bölüm “ibtidâ” adı altında 2a-32b arasında yer almaktadır. Burada kelimeler tek tek ve birkaç kelimedenden oluşmuş olarak deyimsel bir şekilde ele alınmıştır. Meselâ: 2a’da “hatm ve ihtitâm-ı beyâbân bürden-i kâr (burada kelimelerin bitimine yakın bir yerde üzerine) kelimelerin Türkçe karşılığı olarak “işî âhirine iletmek” ifadesi vardır. 3a’da mürâfakat hem-râhî-kerden kelimelerinin üzerinde (son kelimenin, yani hem-râhî-kerden kelimesinin,) yoldaşlık eylemek şeklinde Türkçesi yazılmıştır. 5b’de “müstefid ve muktebis fâyide-gîrende” kelimelerinin üzerinde “fâyide dutıcı” şeklinde Türkçesi belirtilmiştir. 9b’de “istikşâf ve isti’lâm ve istiḥbâr ve istitlâ’, ḥaber-ḥâsten kelimelerinin üzerine (en son kelimenin üzerine) “haber dilemek” biçiminde Türkçesi gösterilmiştir. 13a’da “inzivâ der-kûşe-nişesten” kelimelerinin üzerine “Bir köşede oturmak” şeklinde Türkçe karşılığı verilmiştir. 13a-13b’de “hirâset ve ri’âyet, ve ḥuyâtat ve savn ve sıyânet ve ḫapt ve himâyet ve ḥıfz nigâh-dâšten kelimelerinin (son kelimenin) üzerine “saklayu dutmak” şeklinde Türkçesi yazılmıştır. 16a’da “mürâfa’at kaḫıyye be-pâdişâh yâ be-kâḫi ber-dâšten kelimelerinin üzerinde “kaḫıyye’i pâdişâha yâ kadıya anlatmak” ifadesi bulunmaktadır. 20a’da “mefkûd güm-kerde” kelimelerinin altına “yavı kılmış” şeklinde Türkçesi gösterilmiştir. 21a’da “‘avâyık ve mevâni’ (ayın ile) çîzhâ ki ez-kâr bâz-dârend kelimelerinin altına “ol nesnelerdür ki âdemi işden girü kor” biçiminde Türkçesi yazılmıştır. 22a’da “teblîg ve isâl ve irsâl resâniden” kelimesinin altında “irişdürmek” biçiminde Türkçesi bulunmaktadır. 22b’de “ḫalef ferzend-i nîk” kelimelerinin altında “eyü oğul” tarzında Türkçesi yazılmıştır. 23a’da “mu’ânaka dest der-gerden-i bâ-yek diger âverden “eli birbirinün boynına komak”; 23b’de “mâlik, ḫudâvend-i çîzi” kelimelerinin üstüne “nesnenün ıssı”; 24b’de “temettü’ ve istimtâ’ ber-ḫördârî giriften” kelimelerinin altına berḫordarlık dutmak; 24a’da “taḫsîr ve tefrît süstî-kerden” kelimelerinin altına “süstlık eylemek” 25a’da “ ‘adl ve insâf ve ma’ dilet dâd-dâden” kelimelerinin altına “dâd virmek”; 27a’da “siyâdet ve seydüdet mihterî” kelimelerinin üstüne “ululuk”; 27a’da “indifâ’ bâz-dâšte şüden” kelimelerin altına “girü dutulmuş olmak”; 27b’de “ ḫavl ve ḫadem (hı) ve ḫaşem (ha) ve ḫâşiye (ha) ve ḫafd ḫizmetkârân” kelimelerinin altına “ḫizmetkârlar (dal); 27b’de “mütecemmil-i fâ’il” kelimelerini altına “eyü hâl gösterici”; 30b’de “in’âm bâ-kesî nîküyî-kerden” kelimelerinin altına “bir kimseye eylik eylemek”; 32a’da “mükâberet çîzi râ ki dâned ve inkâr koned” kelimelerinin altına “ol nesnedür ki bile daḫı inkâr eyleye” şeklinde Türkçeleri belirtilmiştir.

Eserin ikinci bölümü 32b-34a arasındadır ve “el-Faşlu’s-şânî fi’l-Mürekkebâti” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde genellikle birleşik kelimeler ve tamlamalar gösterilmiştir. Kısaca bir bölümdür. Meselâ 32b’de “Şıdķ u niyyetin ve ħulûs u tavıyyetin râstî niyyet” kelimesinin altına ‘niyet torgılığı’; 32b’de “muntazamu’l-ĥâl nîkû-ĥâl kelimelerinin altına “eyü ĥallü”; 33a’da “bevâyıķ-i zamân saĥtihâyı rûzgâr” kelimelerinin altına “ruzgâr kıtlıkları (katılıkları)”; “celâ’îlü eşġâlin şuġulhâ-i büzrûġ” kelimelerinin altına ulu şuġuller”; 33b’de “an-ķaribü’z-zamân ez-müddet-i nezdîk” kelimelerinin altına “yakın zamandan” biçiminde Türkçe anlamları yazılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü 34a-35b varakları arasındadır ve “el-Faşlu’s-şâlişü fi’l-Ezdâd” başlığını taşımaktadır. Burada birbirine zıt Arapça, Farsça, kelimeler sıralanmıştır. Bu kelimelerin kendi aralarındaki karşılıklarının kolayca kitapta anlaşılabilmesi için müellif Arapça “1 ve 2 rakamlarını kelimelerin altlarına koyarak kelimeleri birbiriyle eşleştirmiştir.” Kelimelerin Türkçe karşılıkları son iki kelimenin altlarına belirtilmiştir. Kitapta farklı kelimelere, birleşik kelimelere ve zıt kelimelere geçildiğinde kırmızı mürekkeple duraklar belirtilmiştir.

Farsça-Türkçe Lüġat

Demirbaş no.: Barb.Or.58/II(11a-21b. Müellifi yazılmamış olan eksik bir lüġattir. Lüġatte Kelimelerle Farsça tamlama ve cümleciklerin anlamları kelime altlarında verilmiştir. Lüġat **P** harfine kadar yazılmıştır.

Tevekkül ber-Huda kerdem: Tevekkül Huda’ya eyledüm./ Ez Huda inayet hastem: Tanrıdan inayet diledim gibi.

II. Farsça yazmalar Arasında Türkçe Lüġat:

Lessico İtaliano-Persiâni-Turc

Demirbaş no.:Borg. Persiano 14. (Yk.242. St.20/21). Kâġıt kahverengiye mail aharlı.

Müellif ve müstensih adı yazılı olmayan lüġatin telif ve istinsah tarihleri de yazılmamıştır. Eser, İtalyanca’ya göre düzenlenmiştir. İtalyanca kelimelerin önce Farsa karşılığı daha sonra Türkçe anlamları verilmiştir.

Baş1. Basso: Pâyîn/aşaka. **Sonu:** Zuccaro vadato: Benefşe perverde

Müstensih ve istinsah tarihi olmayan lügatin yaprak numaraları Latin ve Arap harfleri ile verilmiştir. s.242a'de sıralama Türkçe-İtalyanca-Farsça biçimindedir. s.242b'de tekrar ilk haline göre sıralanmıştır. Lugatte sadece kelimeler değil bileşik fiiller ve deyimlere de yer verilmiştir. Bazı sayfa kenarlarında ermeni yazısı ile notlar düşülmüştür. 238b'de sayfanın yarısında İtalyanca kelimeler yoktur. Sadece Farsça ve Türkçe kelimeler vardır.

Lessicon Arabo Turco

Vat. Pers, 99/II(13-33): Bir nüshası da Borg pers 17'de kayıtlıdır.

Lugat-ı Halîmî'nin bir nüshası bulunmaktadır.

III. Ermenice yazmalar Arasında Türkçe Lugat:

Lexicon Italico-Turcicum (XVIII. Yy)

Demirbaş: Borgiani Armeni 22(Olim L.II.23). Lugat 170 yapraktır.

Lügatte, İtalyanca kelimeler İtalyan alfabesi ile yazılmıştır. Türkçe kelimeler Ermeni harfleri ile yazılmış. 3a'da "nefret itmek" Osmanlı harfleri ile yazılmıştır. 20a'da irişmek, hâsıl itmek: Osmanlı harfleri ile yazılmış.

Lugatte Aa, Ab-Ac gibi Z'ye kadar bütün harflerdeki kelimelere yer verilmiş, daha sonra aynı şekilde Ba-Bb-Bc biçiminde devam edilmiştir. 55b Osmanlı harfleriyle yazılmış. Ayrıca 55b, 83a, 87b,91a,95b,99a102b, 103a, 108a, 108b, 109a, 116a, 116b, 126b,129a, 158a,165a,169a' 169b de bazı kelimeler eski harflerle yazılmıştır.

Eser üzerinde sonradan düzeltmeler yapıldığı görülmektedir. Eser, kütüphane tarafından sonradan mavi-krem bir kapakla ciltlenmiştir.

Vatikan Kütüphanesinde ayrıca aşağıdaki lügatler de bulunmaktadır:

Lexicon Italico-Turcicum, Borgiani Armeni no: 22. *Sözlük (Türkçe- Arapça)*, Sbath, no:640.

IV. Ettore Rossi tarafından hazırlanan katalogta yer alan bazı lügatleri şöyle sıralayabiliriz³:

³ Ettore Rossi, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana Vaticani-Barberiniani-Borgiani-Erossiani-Chigiani*, Cita Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1953.

Lugat-ı Ferišteođlu, Vat.Turco 44. *Lessico Turco-Latino*, Vat.Turco 57. *Lugat-ı Ahterî*: Borg.Turco 78. *Lehçetü'l-lugat*: Vat. Turco 179. *Lugat-ı Mahmudiyye*, Borc.Turco 74/1, *Lugat-ı dusturu'l-esâmî*, Borc. Turco 74/2, *Lugat-ı Mirkât*: Arapça-Türkçe lugat. Vat.Arab. 332.

SONUÇ

Türkçenin tapu senetleri olan elyazması eserlerin dünyanın birçok kütüphanesinde bulunduğu yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Yunus Emre Enstitüsü desteğiyle yapılan projelerle eserlerimizin birçoğu tespit edilerek dijital ortama aktarılmış, Asıl iş bundan sonra başlamaktadır. Bu eserlerin incelenerek bilim dünyasına sunulması ile Türkçenin pek çok meçhul kalmış güzellikleri ve söz varlığı ortaya çıkacaktır. Biz de Yunus Emre Enstitüsü'nün desteğiyle Vatikan Kütüphanesi'nde henüz kataloğa girmemiş 102 eser tespit ettik. Yaptığımız araştırmada Bazı Türkçe eserlerin Arapça, Farsça ve Ermenice eserlerin yer aldığı kataloglara kaydedildiğini gördük. Çalışmamızda bu kataloglardaki eserlere de yer verdik. Bu eserlerin künyelerini ve özelliklerini titizce inceleyip kayıt altına alıp bir rapor halinde enstitü müdürlüğüne arz ettik. Bu projenin ürünü olarak Vatikan Kütüphanesinde tespit ettiğimiz Türkçe yazmaları ilgililerin bilgisine sunmak üzere bu makaleyi kaleme aldık. Toplam 102 yazma içinde 20 sözlüğün bulunması ve bu sözlüklerin Türkçe-Arapça, Türkçe Farsça, Türkçe İtalyanca, Türkçe İtalyanca, Fransızca ve İngilizce olması dikkat çekicidir. Özellikle Rüstem Bey tarafından Sultan Abdülmecid'e sunulmak üzere hazırlanan *Lugat-ı Bahriye* dört dille kaleme alınmış olması ve bahriye ile ilgili kelime ve kavramlara yer vermesi bakımından oldukça önemlidir. Tanıttığımız diğer sözlüklerden *Tuhfe-i Şahidî* ve *Lugat-ı Halimî* yeni harflerle yayımlanarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Tespit edip tanıttığımız diğer sözlükler üzerinde yapılacak çalışmaların Türkçenin söz varlığına önemli katkıları olacağı açıktır. Özellikle *Lugat-ı Bahriye* adlı sözlük alanında önemli bir başlığı doldurmaya aday görünmektedir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Arapça-Farsça-Türkçe Lügat, Demirbaş No: Vat. Turc. 56 (Vat. Per. 82).
Ettore Rossi, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana* Vatıcanı-Barberiniani-Borgiani-Erossiani-Chigiani, Cita Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1953.
Farsça-Türkçe Lugat, Demirbaş no.: Barb.Or.58/II(11a-21b).

- Farsça-Türkçe Lügat*, Barb. Or. 58
Lehçetü'l-lugat: Vat. Turco 179
Lessico Italiano-Persiani-Turc, Demirbaş no.:Borg. Persiano 14. Yk.242. St.20/21
Lessico Arabo Turco, Vat. Pers, 99/II(13-33): Bir nüshası da Borg pers 17
Lessico Turco-Latino, Vat.Turco 57
Lexicon İtalicum-Turcicum (XVIII. Yy), Borgiani Armeni 22(Olim L.II.23)
Lexicon İtalicum-Turcicum, Borgiani Armeni no: 22.
Sözlük (Türkçe- Arapça), Sbath, no:640
Lugat-ı Ahterî: Borg.Turco 78
Lugat-ı dusturu'l-esâmî, Borc. Turco 74/2,
Lugat-ı Ferišteoğlu, Vat.Turco 44
Lugat-ı Halîmî, Vat. Pers, 99
Lugat-ı Mahmudiyye, Borc.Turco 74/1
Lugat-ı Mirkât: Arapça-Türkçe lugat. Vat.Arab. 332
Rüstem Bey, *Lugat-ı Bahriye* (Dictionnaire de Marine), Demirbaş no: Vat. Turc. 377
Muhammed (Mehmed), Fedâyî. *Tuhfe-i Fedâyî*: Demirbaş No: Sbath 638
Şahidî İbrahim, *Tuhfe-i Şâhidî*, Demirbaş no: Vat. Sbath 655
Şâhidî İbrahim, *Tuhfe-i Şâhidî*, Demirbaş No: Vat. Pers. 63.